

آموزش و پرورش و دانش آموز: مروری بر عوامل موثر بر عملکرد تحصیلی (پیشرفت و افت تحصیلی) دانش آموزان

زهرا باغدار سعدآباد^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۵ تاریخ چاپ: ۱۴۰۰/۰۲/۲۷

چکیده

پیشرفت تحصیلی به عنوان یکی از ابعاد پیشرفت در نظام آموزش و پرورش است، که به معنی موفقیت دانش آموزان در گذراندن دروس یک پایه تحصیلی مشخص و یا موفقیت در امر یادگیری مطالب درسی می باشد و مخالف آن، افت تحصیلی است که از معضلات و مشکلات نظام آموزشی می باشد و به صورت های مختلف، مثل عدم موفقیت دانش آموزان در دستیابی به اهداف مقاطع تحصیلی مربوطه و یا مردودی و یا تکرار واحدهای درسی مربوطه و ترک تحصیل زودرس و بالاتکلیفی خود را نشان می دهد. در مقابل افت تحصیلی نیز کاهش عملکرد تحصیلی دانش آموزان از سطح رضایت بخش به سطح نامطلوب است و یکی از مشکلات عمده ی نظام های آموزشی در دنیای کنونی است به طوری که هر سال مقادیر زیادی از امکانات مالی و نیروهای انسانی، آموزشی و پرورشی به این معضل اختصاص می یابد. براساس نظر معلمان در درجه اول مسائل خانوادگی و اجتماعی و سپس به ترتیب عدم توانایی و عدم کوشش سبب افت تحصیلی دانش آموزان شده است. در این مقاله به بررسی مروری بر عوامل موثر بر عملکرد تحصیلی (پیشرفت و افت تحصیلی) دانش آموزان پرداخته شده است.

واژگان کلیدی

عوامل موثر، عملکرد تحصیلی، پیشرفت و افت تحصیلی دانش آموزان.

^۱ هنرآموز در آموزش و پرورش ناحیه دو زنجان، ایران. (zahra.baghdar.0157 @ gmail.com)

آموزش و پرورش و دانش آموز

آموزش و پرورش یکی از قدیمی‌ترین نهادهای اجتماعی است که از بدو تشکیل زندگی گروهی انسان و در پاسخ به نیاز انسانها در روابط متقابل به شکل ابتدایی خود وجود داشته است. از دیدگاه دورکیم، آموزش و پرورش یک واقعیت اجتماعی است و نقش آموزش و پرورش وارد کردن و جا دادن فرد در نظام اجتماعی است. به نظر او در هر جامعه‌ای آموزش و پرورش متناسب با اهداف و ارزش‌های آن جامعه است، لذا محتوای آموزش و پرورش از جامعه‌ای به جامعه دیگر و از یک عصر به عصری دیگر فرق می‌کند. آموزش و پرورش وسیله‌ای برای رسیدن به هدف است اما این جامعه است که هدف را تعیین می‌کند نه فرد. از دیدگاه دورکیم کارکرد آموزش و پرورش حفظ ثبات جامعه و اجتماعی کردن فرد است. به اعتقاد او ارزشهای اخلاقی، که اساس و بنیان نظم اجتماعی‌اند از طریق نهادهای آموزشی، تثبیت می‌شوند و بقا و دوام می‌یابند. دورکیم همخوانی و مطابقت ساختار آموزش و پرورش با ساختار جامعه را در مقایسه جامعه ساده ابتدایی با جامعه پیچیده صنعتی، نشان می‌دهد و معتقد است، پیدایی نظام‌های دولتی آموزش و پرورش عمومی که آموزشهای عالی تخصصی نیز ملازم آنهاست، در واقع، مشخصه جامعه ارگانیکی است و در جوامع جدید دولت باید هدایت کلی آموزش و پرورش رسمی را به عهده گیرد و تضمین کند که آموزش و پرورش بازتاب آرمانها و اصولی است که جامعه آنها را پاس می‌دارد و نیز اطمینان دهد که کودکان برای ایفای نقشهایی که در تقسیم کار تخصصی خواهند داشت آموزش می‌بینند. وظیفه اصلی آموزش و پرورش تعلیم و تربیت است و تربیت از دیدگاه اقتصادی نوعی سرمایه‌گذاری به شمار میرود لذا باید در صدد بود تا چنین سرمایه‌گذاری عظیمی که بخش عمده‌ای از سرمایه‌های کشور را به خود اختصاص می‌دهد و صحیح برنامه‌ریزی گردد تا ضایعات آن به حداقل برسد. بدین جهت هر گونه ضایعه‌ای که موجب تلف شدن سرمایه شود و نتیجه مطلوب از آن به دست نیاید «افت» نامیده می‌شود، چرا که هر ساله دهها میلیارد ریال بودجه کشور را به هدر می‌دهد و نیروهای بالقوه انسان جامعه را از آموزش و پرورش خارج می‌کند و به این ترتیب عظیم‌ترین سرمایه‌های جامعه که همان نیروهای انسانی بی‌ثمر می‌ماند [۱].

یکی از مهمترین نهادهای اجتماعی نهاد آموزش و پرورش است. نهادی که اهمیت آن باعث شده برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در تصمیمات خود توجه ویژه‌ای به آن نمایند و آن را زیربنای توسعه جوامع تلقی کنند. بنابراین متولیان این نهاد نه فقط بر کمیت که مهمتر از آن باید بر کیفیت آموزش تأکید داشته و از این طریق برای دستیابی به مراحل توسعه‌یافتگی تلاش کنند. از جمله شاخصه‌های مهم در سنجش کیفیت آموزش، عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان است که از نقطه نظر علمی و کاربردی دارای اهمیت است. به اعتقاد تیلور اهداف اساسی هر نظام آموزشی فراهم آوردن شرایط و استفاده از شیوه‌های نوین و مفید است تا فراگیران به کمک آنها بتوانند حداکثر توانمندی‌های خود را بروز داده و به موفقیت‌های بیشتری نائل آیند. از نظر او نیز شاخص چنین پیشرفتی، "عملکرد تحصیلی" است [۲].

عملکرد تحصیلی (پیشرفت و افت تحصیلی) دانش‌آموزان

منظور از پیشرفت تحصیلی، موفقیت در امر تحصیل است که می‌تواند به مهارت در امری خاص یا تخصص در بخشی از دانش منجر شود. پیشرفت تحصیلی یا موفقیت تحصیلی، معلومات یا مهارت‌های اکتسابی عمومی یا خصوصی در موضوعات درسی است که معمولاً به وسیله آزمایش‌ها و نشانه‌ها یا هر دو که معلمان برای دانش‌آموزان وضع می‌کنند، اندازه‌گیری می‌شود. پیشرفت تحصیلی عبارت است از: محصول نهایی فرایند یادگیری فعال که با کمک آموزش فعالیت‌های تربیتی انجام می‌گیرد. همچنین، سرعتی که دانش‌آموز در تکمیل پایه‌ها و درجات گوناگون دارد و بر حسب

مقدارش، پیش افتادگی و سرعت یا عقب ماندگی وی اندازه گیری می شود. پیشرفت تحصیلی دانش آموزان یکی از شاخص های مهم در ارزشیابی آموزش و پرورش است و تمام کوشش ها در این نظام در واقع تلاش برای جامه عمل پوشاندن به این امر تلقی می شود. به طور اعم کل جامعه و به طور اخص نظام آموزش و پرورش نسبت به سرنوشت کودکان، رشد و تکامل موفقیت آمیز آنان و جایگاه آنها در جامعه علاقه مند و نگران است و انتظار دارد دانش آموزان در جوانب گوناگون، اعم از ابعاد شناختی و کسب مهارت و توانایی ها و نیز در ابعاد عاطفی و شخصیتی، آنچنان که باید پیشرفت و تعالی یابند. پیشرفت تحصیلی در واقع موفقیت دانش آموزان در یک یا چند موضوع درسی مثل درک، فهم، خواندن یا محاسبه عددی است. چنین پیشرفت هایی توسط آزمون های میزان شده تحصیلی اندازه گیری می شود. همچنین، این اصطلاح بر پیشرفت فرد در کلاس، آن طور که در کار مدرسه ارزیابی می شود، دلالت دارد. در تعریفی دیگر، پیشرفت تحصیلی به جلوه ای (نمایی) از جایگاه تحصیلی دانش آموزان اشاره دارد که این جلوه ممکن است بیانگر نمره ای برای یک دوره، میانگین نمرات در دوره ای مربوط به یک موضوع یا میانگین نمرات دوره های مختلف باشد. برای پیشرفت تحصیلی می توان مالک های گوناگون در نظر گرفت که مشهورترین آنها میانگین نمرات کل می باشد. علاوه بر این تعاریف، از پیشرفت تحصیلی به عنوان یکی از شاخص های پیشرفت در نظام آموزش و پرورش و مفهوم انجام تکالیف و موفقیت دانش آموزان در گذراندن دروس یک پایه تحصیلی مشخص یا موفقیت دانش آموزان در امر یادگیری مطالب درسی استفاده می شود. وجه مخالف آن افت تحصیلی است که یکی از معضلات نظام آموزشی می باشد که به شیوه های گوناگون همچون عدم موفقیت دانش آموزان در دستیابی به هدف های مقاطع تحصیلی مربوطه، مردودی و تکرار پایه های تحصیلی، ترک تحصیل زودرس، بیکاری و بلا تکلیفی خود را نشان می دهد. به طور خلاصه، نیل به اهداف آموزشی را به اصطلاح پیشرفت تحصیلی بیان می کنند [۳].

در واقع افت تحصیلی یکی از مهمترین مسائل اجتماعی در میان دانش آموزان در نظام آموزشی و پرورش بحث "تکرار پایه" است که مستلزم سرمایه گذاری های اضافی زیادی است. بحث تکرار پایه در نظام آموزش و پرورش بحث جدیدی نیست. پدیده ای است که از ده ها سال قبل در نظام های آموزشی وجود داشته است، روندی که از آن به عنوان "افت تحصیلی" یاد می شود. مسأله ای افت تحصیلی یا اتلاف در آموزش و پرورش یکی از مهمترین مسائل نظام های آموزش و پرورش در اغلب کشورها می باشد و منابعی که از این راه تلف می شود خواه به صورت عمر انسان ها باشد یا به صورت منابع مادی و مالی هر سال رقم قابل توجهی را تشکیل می دهد به طوری که بهبود کارایی نظام های آموزشی، تا اندازه بسیار زیادی، موکول به جلوگیری از اتلاف یا کاهش افت تحصیلی است. سازمان یونسکو مفهوم افت تحصیلی را به تکرار پایه ترک تحصیل زودرس و کاهش کیفیت آموزشی و تحصیلی افراد نسبت می دهد. سازمان بزرگ آموزش و پرورش در ایران با یک مشکل آموزشی به نام افت تحصیلی دانش آموزان در مقاطع مختلف روبروست. پدیده افت تحصیلی دانش آموزان که به یک مسأله فراگیر و گسترده در جامعه تبدیل شده است مانعی جدی برای رسیدن به اهداف عالی آموزش و پرورش می باشد که مقامات رسمی کشور را به چاره جویی و اقدام عملی در جهت اصلاح و رفع و یا پیشگیری آن وادار می دارد. "افت تحصیلی" مسأله ای نیست که بتوان آن را نادیده گرفت چرا که از سالها قبل این پدیده در نظام آموزشی وجود داشته و تا الان ادامه دارد این میزان ظاهراً در دوره متوسطه بیش از سایر مقاطع تحصیلی می باشد و عوامل بسیاری در آن دخالت دارد و همین امر باعث شده است تا عده زیادی از دانش آموزان اصطلاح ریزشی و ریزشی مضاعف را به خود بگیرند و برخی هم به علت عدم کشش درسی دچار ترک تحصیل بشوند. افت تحصیلی دانش -

آموزان یک موضوع کلی و گسترده است که برای کشف عوامل، آن گروهی بزرگ از محققان لازم است که با هزینه بسیار زیاد و همچنین با صرف زمانی طولانی به تحقیق مشغول شوند و چه بسا مشکلات بسیاری هم از جنبه‌های مختلف باعث کندی حرکت آنها شده و به علل متفاوت بودن شرایط و موقعیت مکانی و اجتماعی و فرهنگی و غیره نمیتوان به دلایل ثابتی که همه کشور را در برمی گیرد. افت تحصیلی در کشور ایران نیز رقم قابل توجهی را تشکیل می‌دهد و هر سال این پدیده به صورت مردودی ترک تحصیل زودرس و یا مواردی دیگر، مقدار بسیار زیادی از منابع و استعداد های بالقوه انسانی و مالی جامعه را تلف نموده و آثار شوم و ناگواری در حیات فردی و خانوادگی و اجتماعی بر جای می‌گذارد و نابسامانی‌های اجتماعی فراوانی را نیز به وجود می‌آورد. این پدیده نامطلوب برای کل جامعه مسأله جدی ایجاد کرده که در مواردی ریشه در کیفیت نظام آموزشی ایران نیز داشته و اذهان متفکران اجتماعی برنامه ریزان کتابهای دولتی، مربیان آموزشی، جامعه شناسان، روانشناسان، خانواده‌ها، سیاستمداران و غیره را به خود مشغول داشته است [۱].

افت تحصیلی دانش آموزان و عوامل موثر بر آن

کلمه افت از نظر لغوی به معنی کاستی و نقصان می‌باشد. صاحب نظران معتقدند منظور از افت تحصیلی، کاهش عملکرد تحصیلی و درسی دانش آموز از سطح رضایت بخش به سطحی نامطلوب است. توجه به این تعریف نشان می‌دهد که مقایسه و سنجش سطح عملکرد تحصیلی قبلی و فعلی دانش آموز، بهترین شاخص افت تحصیلی است. آنها بیان می‌کنند که کاربرد اصطلاح افت یا اتلاف در آموزش و پرورش از زبان اقتصاددانان گرفته شده است و آنها آموزش را به صنعتی تشبیه می‌کنند که بخشی از سرمایه و مواد اولیه‌ای را که باید به محصول نهایی تبدیل شود، تلف نموده و نتیجه مطلوب و مورد انتظار را به بار نمی‌آورند [۴].

بررسی اندیشه صاحب نظران در مورد افت تحصیلی

هربر آهایمن جامعه‌شناس آمریکایی معتقد است که میان نظام ارزشی طبقات کارگر و سایر تفاوت طبقات‌هایی وجود دارد که به قرار زیر است [۴]:

- اعضای طبقه کارگر ارزش کمتری برای آموزش و پرورش قائل هستند و آن را وسیله‌ای برای پیشرفت نمی‌دانند.
- طبقه کارگر در مقایسه با طبقه متوسط عقیده دارند که فرصت کمتری برای پیشرفت دارند.
- هایمن نتیجه‌گیری می‌کند که فردی به طبقه پایین جامعه تعلق دارد موفقیت چندانی طلب نمی‌کند. زیرا می‌داند اگر خواستار موفقیت باشد نمی‌توان بدان دست یافت.

نظریه پرداز دیگری در این زمینه لوگان است. وی با توجه به متاثر شدن انگیزه‌های افراد از وضعیت اقتصادی اجتماعی و تاثیر انگیزه‌ها بر موفقیت یا شکست تحصیل بیان می‌کند، سطح آرزوهای دانش آموزان متعلق به یک خانواده‌ی کارگر کاملاً متفاوت است و همین تفاوت‌های کمی و کیفی به رغم وجود سطح توانایی‌ها و شخصیت برابر، به ایجاد شکست‌های تحصیلی در طبقات اجتماعی کم انگیزه‌تر و کم تشویق‌تر کمک می‌کند. در سطح اجتماعی بالا وضع خانواده برای دانش آموز هم یک نمونه و هم یک ایمنی حمایتی است. در مقابل دشواری‌های اجتناب‌ناپذیر تحصیلات دانشگاهی، خانواده‌های حائز آرزوهای سطح بالا متوقع هستند که فرزندان‌شان ارتقاء اجتماعی خود را بیابند و یا آن را پشت سر بگذارند، در نتیجه از آن حمایت می‌کنند، به تشویق آنها می‌پردازند و بالعکس، خانواده‌های در موقعیت اجتماعی

فرهنگی پایین در برابر تحصیلاتی که کسب نکرده‌اند، احساس تلخ دست نیافتنی دارند که به فرزندان خویش نیز آن را منتقل می‌کنند و یا به راحتی می‌پذیرند که آنان نیز همین احساس را داشته باشند [۴].

گالسر (۱۹۷۴) [۵] نیز یکی از نظریه پردازانی است که در زمینه تاثیر اختلاف طبقاتی بر موقعیت تحصیل در تمام سطوح تحصیل به تحقیق پرداخته است. وی معتقد است با وجودی که شکست تحصیل در همه محله‌ها گسترده است اما فراگیری آن در محلات فقیر نشین بیشتر است. هرچند ممکن است شیوه آموزشی دارای نقایص مشابهی در مناطق مختلف باشند ولی بدترین تاثیر این شیوه آموزش بر روی کودکان فقیر است [۴].

گزارش تساوی در امکانات که معمولاً گزارش کلمن^۱ خوانده می‌شود بیان می‌کند که به وجود آوردن اصلاحات در کیفیت مدارس و امکانات آن بیشترین دگرگونی را در پیشرفت تحصیل محروم‌ترین کودکان به وجود خواهد آورد. وی بیان می‌کند جایی که متعلق به خانواده‌هایی است که محیط پیرامون شان نامطلوب است، آموزش و پرورش، ناقص و نارسا، منتهی به از دست رفتن انگیزه و یا حتی ضد انگیزه می‌شود. بدون داشتن انگیزه در تحصیل شکست می‌خورد. در مقابل در مناطق ثروتمند، آنجا که افراد خانواده موفقند و محیط، انگیزه قوی برای موفقیت ایجاد می‌کند، نقص در آموزش و پرورش چندان منتهی به شکست نمی‌شود [۴].

امین‌فر در مقاله خود تحت عنوان افت تحصیلی یا اتلاف در آموزش و پرورش می‌نویسد: در بسیاری از موارد افت تحصیلی اعم از مردودی یا ترک تحصیل یا دیگر انواع افت تحصیلی، مولود شرایط و عوامل خانوادگی کودکان، نوجوانان و جوانان است و هرچند این شرایط از دیگر عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جدا نیست، اما چنین نیست که همیشه نامتناسب بودن شرایط خانوادگی نتیجه شرایط نامناسب اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بیرون از خانه باشد. از طرف دیگر، وجود شرایط مادی و امکانات اقتصادی در منزل به تنهایی تامین کننده نیازهای افراد نیست. بلکه فراهم بودن شرایط امنیت روانی و عاطفی در خانه یک عامل قطعی برای جلوگیری از شکست تحصیلی است. امین‌فر در ادامه همین موضوع می‌فرماید: نبودن پدر یا مادر یا هر دو، وجود اختلافات خانوادگی و جدایی والدین از یکدیگر یا وجود اعتیاد در منزل، فراهم بودن شرایط امنیت روانی و عاطفی را به شدت می‌کاهد رابطه و بسیار نزدیکی با مسائل و مشکلات آموزش و پرورش دانش‌آموزان، کجروی‌ها و افت تحصیلی آنان دارد. بیسوادی والدین عامل دیگری است که هم از نظر عدم درک وظایف مدرسه و تداوم حضور مرتب دانش‌آموزان و هم از نظر ناتوانی در کمک فکری و عمل به امور برنامه درسی دانش‌آموزان در منزل از پیشرفت مناسب تحصیلی فرزندان آنان می‌کاهد [۴].

مبانی روانشناختی افت تحصیلی

شرایط اجتماعی و اقتصادی: کودکانی که والدین آنها از قدرت اقتصادی اجتماعی پایین‌تری برخوردارند و خانواده‌های آنها با محرومیت‌های اقتصادی مواجه می‌باشند افت تحصیلی بیشتری دارند.

شرایط آموزشی و امکانات مطلوب تحصیلی: عدم امکانات مطلوب تحصیلی و شرایط آموزشی معمولاً عواملی هستند که در ایجاد افت تحصیلی دخیل می‌باشند امکاناتی از قبیل مدرسه کلاس کتابهای درسی مناسب و بهره‌مندی از معلمان باسواد و کارآمد همه از عواملی اند که از پیدایش افت تحصیلی پیشگیری می‌کنند.

شرایط فیزیولوژیک یادگیرنده معمولاً شرایط فیزیولوژیک دانش‌آموزان در مدارس ایران مورد غفلت قرار می‌گیرند، بعضی‌ها دچار ضعف شنوایی هستند حدود ۲ درصد سخت شنوا هستند بعضی بینایی دارند.

¹ Culman

شرایط روانی-حرکتی: مانند دانش آموزانی که مبتلا به صرع می باشند (حدود ۲ درصد دانش آموزان مدارس ایران صرع دارند). یا دانش آموزانی که دچار لکنت زبان هستند، از آنجا که نمیتوانند افکار خود را بازگو کنند، دائماً در فشار روانی، اضطراب و تنش به سر می برند.

سازش نایافتگی: رفتاری کودکانی که به ناسازگاری عاطفی مبتلا هستند از نظر رفتاری با محیط سازش ندارند و از یک تعامل بین فردی به نحو مطلوب برخوردار نیستند ۹۹ درصد از این کودکان در مدارس چون سازگاری با خود و محیط ندارند، افت تحصیلی بیشتری دارند. به طور کلی رفتارهایی از قبیل بیش فعالی بی توجهی، کمرویی، در خود فروماندگی و پرخاشگری همه تحت عنوان سازش نایافتگی رفتاری خوانده می شوند و در ایجاد افت تحصیلی موثرند [۶].

شرایط عاطفی و روانی: شاید بتوان گفت این مورد در کشور ایران عامل اصلی افت تحصیلی می باشد. همواره سخن بر سر این است که میان ظرفیت بالقوه کودکان و آنچه انجام می دهند فاصله ای وجود دارد. امروزه روانشناسان معتقدند نباید صرفاً به دنبال سنجش هوش کودکان بود بلکه باید ظرفیت یادگیری آنها را به دست آورد زیرا همواره ظرفیت یادگیری بچه ها بسیار بیشتر از آن است که می آموزند [۶، ۷].

عوامل موثر بر افت تحصیلی

علاوه بر مولفه ها و عوامل فردی در برخی موارد افت تحصیلی تحت تاثیر عوامل و مولفه های آموزشی روی می دهد. تا آنجا که برخی معتقدند افت تحصیلی اساساً یک مشکل مدرسه ای است. بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش راتر و همکاران (۱۹۷۹)، مدرسه نقش با اهمیتی در بالا بردن رشد تحصیلی شاگردان دارد، حتی اگر شاگردان از آغاز، پیشرفت کم و مشکلات رفتاری داشته باشند. از آنجایی که این مشکل بسیار گسترده بوده و به کل جمعیت مدرسه و در تمامی سنین مربوط می شود به نظر می رسد که شناخت عوامل درون موقعیت مدرسه ای که موجب بروز مشکل می شوند؛ مهم باشند. گاهی باید افت تحصیلی دانش آموزان را در محیط آموزشی جستجو کرد. شیوه تدریس، استاد شرایط فیزیکی کلاس، ارزشیابی های نادرست از عملکرد دانش آموزان و نیز مشکلات مربوط به نظام آموزشی در زمینه محتوای آموزشی، فقدان وسایل بهداشتی و آب و برق، وسایل گرمایشی و سرمایشی انگیزه کم معلمان به کار خود و عدم ارتباط متقابل بین استاد و دانشجو مشکلاتی در جهت یادگیری ایجاد می کند. محیط آموزشی می تواند نقش مهمی در پیشرفت و افت تحصیلی دانشجویان داشته باشد [۴].

فضا و امکانات آموزشی: محیط و جو حاکم بر یادگیری از عوامل تأثیر گذار در فرایند یاددهی و یادگیری به شمار می رود [۸]، جو و محیط حاکم بر آموزش در هر عرصه یادگیری و یاددهی متفاوت باشد؛ به طوری که به استاندارد، نزدیک یا از آن دور شود. جو یا اتمسفر، تظاهری از برنامه ی درسی و به منزله روح و محیط حاکم بر دانشکده ها و برنامه آموزشی است. محیط یادگیری، یک تعیین کننده رفتاری و نمودار ادراک دانشجو از محیط پیرامون خود در عرصه یادگیری است [۹]. یادگیری، تعامل میان معلم و دانش آموز است که منجر به تغییرات رفتارک نسبتاً دایمی و پایدار در دانشجو در سه حیطه دانش، مهارت و نگرش می شود. پس یادگیری فرایندک پیچیده است که زمینه و محیط حاکم بر آموزش در این فعالیت ها بی تأثیر نیست. در یک محیط، آموزشی طرح یک سؤال می تواند برای دانش آموز تحقیر کننده و طرح همان سؤال در محیطی دیگر، می تواند چالش برانگیز و محرک یادگیری باشد [۴].

فضا و امکانات و تجهیزات از جمله عوامل آموزشی تاثیرگذار در افت تحصیلی است. تراکم جمعیت در کلاس، فشردگی برنامه‌های درسی و کمک آموزشی و بعضاً دایر نبودن رشته‌های تحصیلی مورد علاقه، دوری زیاد محل تحصیل از محل سکونت، حتی رفت و آمد و ده‌ها مساله دیگر می‌تواند در بروز افت تحصیلی مؤثر باشد. یافته‌های پژوهشی نشان داده که وجود تجهیزات آموزشی و امکانات رفاهی مناسب تاثیر مثبتی بر پیشرفت تحصیلی دانشجویان دارد [۴، ۱۰].

هر چند داشتن فضای آموزشی، وسیع شرط لازم در امر تعلیم است؛ اما به تنهایی کافی نیست. محیط آموزشی هدفمند، محیطی است که فرصتهای متنوعی را برای تعامل با افکار و آرای گوناگون به وجود می‌آورد یادگیری باید در محیطی صورتی گیرد که ارائه کننده فرصتهای تازه و جدید برای هر فراگیر باشد. چنین محیطی باعث می‌شود تا یادگیرنده، خود و محیط اطرافش را با روش خود کشف کند. مسلماً چنین شرایطی می‌تواند برای معلمان نیز فرصت‌هایی را بیافریند تا راه‌های مختلف برخورد با فراگیران را بیابند [۴، ۱۱].

کلید سازندگی و ارتقای هر جامعه‌ای در دست پرتوان جوانان آن جامعه است. اگر قرار باشد که بهترین و پیشرفته‌ترین قشر جامعه؛ یعنی دانشجویان جوان محیط آموزشی خود را دلچسب ندانند موضوعات درسی را مفید نشمارند و نوع روابط اساتید و پرسنل دانشگاه را دلپذیر ندانند باید منتظر بود تا بلایی سخت بر روح و جان تعلیم و تربیت فرود آید و روح کاوشگر و کمال طلب دانشجویان تصریب شود [۴].

عوامل مربوط به خود دانش آموز: بدون شک یکی از عوامل مهم در افت تحصیلی کمبود هوش و توانایی‌های ذهنی است مطالعات نشان داده است که درصد بسیار اندکی (ده درصد) از موارد افت تحصیلی به علت ناتوانی ذهنی فرد است. عامل فردی دیگر انگیزه است که موجب هدایت رفتار فرد به سوی نوعی هدف مطلوب می‌شود انگیزه در واقع موتور حرکت هر فردی است محققان یکی از دلایل افت تحصیلی را نداشتن انگیزه پیشرفت می‌دانند نارسایی‌های جسمی یکی دیگر از عوامل افت تحصیلی فردی است دانش‌آموزانی که دارای بنیه‌ای ضعیف هستند و از سلامت عمومی کامل برخوردار نیستند، نمی‌توانند به اندازه کافی کوشش و فعالیت داشته باشند. این دسته به خاطر دارا بودن استعداد ابتلاء به انواع بیماری‌ها از پیشرفت درسی باز می‌مانند در بعضی موارد دانش‌آموزانی که به طور عادی به تحصیل اشتغال داشته و عملکرد خوبی نیز دارند، به علل فردی دچار افت تحصیلی می‌شوند. از جمله علل فردی که در افت تحصیلی مؤثر است می‌توان توجه و انگیزه را نام برد [۶].

عوامل مربوط به خانواده: شاید بتوان گفت مهمترین عامل مؤثر در شکل‌گیری نگرش دانش‌آموز نسبت به تحصیل خانواده است که با مساعد کردن محیط خانواده می‌تواند باعث پیشرفت فرزندان خود گردند. یکی از مهمترین عوامل افت تحصیلی دانش‌آموزان فقر مالی خانواده است که می‌تواند غیر مستقیم بر پیشرفت تحصیلی مؤثر باشد. مورد دیگر امنیت محیط خانواده است. نحوه ارتباط والدین با یکدیگر اثر مستقیم روی بچه‌ها دارد، همچنین رسیدگی والدین و مربیان به غیبت‌های دانش‌آموزان و جبران عقب ماندگی‌های درسی نقش مهمی در پیشرفت تحصیلی آنان دارد. عدم حضور یکی از والدین نیز بر موفقیت و عدم موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر مستقیم دارد، به طوری که از دست دادن پدر یا مادر به احتمال زاید مسائل و مشکلات عاطفی فراوانی را می‌تواند در دانش‌آموزان مخصوصاً در دوره ابتدایی و متوسطه اول ایجاد کند و در نتیجه بر موفقیت تحصیلی آنها اثر بگذارد [۶].

عوامل مربوط به مدرسه: مدرسه در میان نهادهای تعلیم و تربیت جامعه جایگاه ویژه‌ای دارد. در واقع مدرسه بعد از خانواده مهمترین عامل در پرورش افراد است گاهی علت افت تحصیلی و یا شکست درسی دانش‌آموزان را باید در مدرسه جستجو کرد. شیوه تدریس معلم، برنامه درسی مدرسه که درست طراحی نشده مثلاً دروس نسبتاً سخت را پشت سر هم یا در ساعاتی گذاشته‌اند که عموماً دانش‌آموزان خسته هستند. پیش‌داوری‌های معلم شرایط فیزیکی کلاس، تعویض معلمان به طور مکرر در طول سال تحصیلی و ارزیابی‌های نادرست معلمان از عملکرد دانش‌آموزان کنترل نامناسب کلاس و فقدان وسایل کمک آموزشی از دیگر علل در افت تحصیلی دانش‌آموزان هستند [۶].

عوامل مربوط به اجتماع: یکی از عوامل دیگر که سبب افت تحصیلی شدید دانش‌آموزان می‌شود معاشرت با افراد ناباب است. در مدرسه دانش‌آموزان زیادی با افکار و شخصیت‌های متفاوت وجود دارند که همگی آنها می‌توانند تأثیرات مثبت و گاه نامطلوبی روی فرزند شما داشته باشند. همچنین تعطیلات طولانی سبب افت تحصیلی در دانش‌آموزان می‌شود. خیلی از دانش‌آموزان در فاصله سالهای متوسطه اول - دوم دل به عشق‌های روگذری می‌دهند که سبب انحراف فعالیت‌های ذهنی آنها از مطالب درسی به احساسات زودگذر می‌شود [۶].

محتوای کتب درسی: در کشور ایران محتوای کتب درسی توسط دفاتر تحقیق و تالیف کتب درسی به وسیله اساتید متخصص تدوین می‌شود سطح ارتباط مولفین کتاب با عوامل درگیر با محتوای کتب معلم و شاگرد ضعیف بوده و نسبت به نیاز دانش‌آموز و تقاضای معلم بی‌اطلاع هستند یا حداقل شناخت از نزدیک وجود ندارد، لذا متخصصان به پشتوانه رشته تحصیلی خود به تعیین محتوای درسی پرداخته‌اند موضوع‌های درسی مدون به عنوان منبع اصلی اطلاعاتی در برنامه آموزشی ایجاب می‌کند که یک سازماندهی منطقی و از پیش تعیین شده داشته مشخص شود. حتی گام‌های تدریس باید از پیش تعیین شده باشد تا مجموعه آموزشی بتواند به نحوی موثر و کارآمد به انتقال دانش پردازد [۶].

سطح علمی معلم: معلمی چیزی فراتر از یک تخصص علمی است. معلم باید با زمینه‌های تربیتی، روانشناسی، برنامه‌ریزی و طرح درس و شیوه‌های آموزش آشنا باشد که این امر با یک برنامه ریزی دقیق در سطح دانشگاهی که معلمان بعد از دستیابی به تخصص رشته ای باید در علوم رفتاری دوره ببینند و بعد از تسلط کامل به جریان آموزش وارد شوند [۶].

ناآشنایی با حیطه عاطفی دانش‌آموزان: در سیستمی که یادگیری براساس علایق و نیازهای فراگیران نیست ایجاد انگیزه تقریباً صفر است و در صورتی که انگیزه و رغبت درونی برای یادگیری لازم است، مواجه شدن کودک با مسائل واقعی ایجاد، شکفتی کنجکاوی و محرک درونی برای او می‌نماید و احتیاج به تشویق و تنبیه و محرک‌های بیرونی ندارد. در سیستم ایران دانش‌آموزان به کسب دانش و معلومات نائل می‌شوند اما سطحی و صوری و متکی بر حافظه آنها است، در صورتی که یادگیری باید معنادار و پایدار باشد. مهمترین انتظار از سیستم آموزشی تربیت عقلانی است. حال تا چه اندازه فرزندانمان با مسائل واقعی مواجه شده‌اند تا تفکر کنند و با عقل و تدبیر خود به حل مسئله پردازند. موضوع تعلیم و تربیت رشد در بعد عقلانی، عاطفی اجتماعی و اخلاقی است [۶].

عوامل تأثیرگذار بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان

در دنیای امروز آموزش، یکی از مهمترین ضروریات زندگی به شمار می‌رود؛ به‌طوریکه بدون آموزش ادامه زندگی در معرض خطر قرار می‌گیرد، از آنجاییکه آموزش، نیازمند هزینه و بودجه زیادی است، لذا هدف از آموزش تحصیلی دانش‌آموزان افزایش عملکرد تحصیلی آنان است. دولت‌ها مبالغ هنگفتی از درآمد ملی را به آموزش و پرورش

اختصاص می‌دهند و علاوه بر آن، خانواده‌ها برای اشتغال به تحصیل فرزندان خود هزینه‌های زیادی متحمل می‌شوند. افزایش عملکرد تحصیلی به معنای موفقیت تحصیلی می‌باشد. موفقیت تحصیلی یعنی اینکه فراگیران تا چه حد در رسیدن به اهداف دوره آموزشی موفق بوده‌اند [۱۲].

سال‌های متمادی است که محققان و پژوهش‌گران تعلیم و تربیت و روان‌شناسان اجتماعی مطالعات فراوانی در مورد عوامل مؤثر بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان انجام داده و همیشه این موضوع در نظر آنها مطرح بوده است؛ چرا که پیشرفت تحصیلی موضوعی است که به خصوص در حال حاضر مورد توجه تمامی کشورهای جهان است و هر ساله مقدار زیادی از بودجه صرف تحصیل کودکان و نوجوانان می‌شود و پژوهش‌های زیادی به بررسی عوامل مختلفی که می‌توانند بر پیشرفت تحصیلی تأثیر داشته باشند، مانند خانواده، محیط زندگی، مدرسه و برنامه‌های آموزشی اختصاص یافته است.

مطالعه عوامل مؤثر بر پیشرفت تحصیلی مسأله پیچیده‌ای است؛ چرا که پیشرفت، عنصری چند بعدی است و به گونه‌ای ظریف به رشد جسمی، اجتماعی، شناختی و عاطفی دانش‌آموزان مربوط است. در گذشته بسیاری از پژوهشگران روی تأثیر توانایی‌های ذهن و شناختی بر پیشرفت تحصیلی تأکید می‌کردند. به طور کلی، عواملی که بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر دارند، به سه دسته تقسیم می‌شوند [۱۳]:

- **عوامل فیزیولوژیکی:** این عوامل شامل متغیرهای بدنی و فیزیکی یادگیرنده از جمله سوء تغذیه و سلامت جسمانی می‌شود.
- **عوامل روان‌شناختی:** این عوامل شامل متغیرهای روان‌شناختی از جمله، استعداد، خالقیت خودپنداره، عزت نفس، نگرش نسبت به مسایل آموزشی، انگیزه پیشرفت، امکان کنترل و ویژگی‌های شخصی دیگر می‌شود.
- **عوامل محیطی:** این عوامل در برگیرنده متغیرهای بیرونی شامل پایگاه اقتصادی و اجتماعی (درآمد، تحصیلات، محل زندگی)، متغیرهای مربوط به خانواده (تعداد افراد خانوار، سبک فرزندپروری والدین، ارزش‌های فرهنگی خانواده) و متغیرهای مربوط به محیط مدرسه (شرایط مدرسه، مدیریت مدرسه، نگرش ویژگی‌های معلمان، فرهنگ و جو سازمانی مدرسه) می‌شود.

نتیجه‌گیری

پیشرفت تحصیلی مقدار دستیابی دانش‌آموز به هدف‌های تربیتی که معمولاً در حیطه شناختی و در یک موضوع درسی خاص است، می‌باشد. تعیین مقدار یادگیری دانش‌آموزان در طول یک نیمسال تحصیلی و یک سال تحصیلی که بوسیله یک آزمون در پایان دوره‌ی آموزشی اندازه‌گیری می‌شود. در مقابل افت تحصیلی وضعیتی است که شاید خیلی از خانواده‌ها و دانش‌آموزان را درگیر خود کرده است. وقتی صحبت از افت تحصیلی می‌شود منظور شرایطی هست که در آن عملکرد درسی یک دانش‌آموز نسبت به دوره قبل خود کاهش داشته باشد و این افت در تحصیل حتی به تکرار یک پایه تحصیلی و یا ترک تحصیل پیش از پایان اوان منجر می‌شود. در واقع افت تحصیلی یعنی دانش‌آموزی در بیشتر دروس نمرات پایین اخذ کند و دیگر کسی از وضعیت درسی این دانش‌آموز رضایت ندارد و حتی گاهی باید یک سال تحصیلی را دوباره تکرار کند و در نهایت ممکن است درس و مدرسه رو رها کند و دیگه ادامه تحصیل ندهد. از این رو پس در این مقاله به دو مسئله مهم افت و پیشرفت تحصیلی و عوامل مؤثر بر این دو مسئله پرداخته شد.

منابع

1. Tayebian, S. and H. Karimian, *The present study was carried out as the study of social factors on the educational decline of first, second and third grade high school students in Garmsar*. Social Research, 2018. **10**(40): p. 64-86.
2. Shaverdi, T., H. Heidari, and M. Chitsaz Ghomi, *The effects of online social networks on the quantitative academic performance of secondary high school girls' students in Tehran*. Technology of Education Journal (TEJ), 2020. **14**(4): p. 801-812.
3. Ghahrani, N.a.I.Z., Mehdi, , *Teacher's content knowledge and its effect on students' academic progress*, . 9th Scientific Research Conference of Educational Sciences and Psychology, Social and Cultural Damages of Iran, Tehran., 2022.
4. Dosti, S.S.A.A., *Examining the reasons for students' academic failure*. Journal of Research and Studies of Islamic Sciences Second year, number 31, August 3, 2020.
5. Glasser, W.T.b.H.S.T.R.P., *Schools Without Failure*. . 1974.
6. Tudeh Ranjbar, M.a.I., Fatemeh, , *investigation of factors affecting students' academic failure and the role of motivation in academic progress*., 5th National Conference on Psychology of Social and Educational Sciences, Babol, 2017.
7. Ahmadi, S.A., , first edition, , *Psychology of teenagers and youth*. BIM Publications, page 1968 5, 1968.
8. Varma, R., E. Tiyagi, and J.K. Gupta, *Determining the quality of educational climate across multiple undergraduate teaching sites using the DREEM inventory*. BMC medical education, 2005. **5**(1): p. 1-4.
9. Gagne, F.M. and J.E. Lydon, *Mind-set and close relationships: When bias leads to (in) accurate predictions*. Journal of Personality and Social Psychology, 2001. **81**(1): p. 85.
10. Logan, L.R., *Factors that influence students academic performance*. . Journal of College Student. 43:44-11, 2004.
11. Seif, A.A., *Educational Psychology (Psychology of Learning and Education)*, . Tehran: Aghaz Publications, 2011.
12. Vahidi, Z. and M. Baratali, *Predicting Academic Performance of high School Students Based on Meta-Cognitive Skills and Self-Regulation*. Bimonthly of Education Strategies in Medical Sciences, 2017. **10**(2): p. 103-114.
13. Taghipour, H.A., Keshavarz, Lashkanari, Ruholah, Youssef Rashidi Ali Asghar., *Content knowledge of teaching methods and its impact on students' academic progress*.. Conference of new researches of Iran and the world in management, economics, accounting and human sciences., 2016.